OLIY TA'LIM MUASSASALARI SAMARADORLIGINI MAQSADLI BAHOLASHNING USLUBIY MASALALARI

Badalova Lola Borisovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tayanch doktoranti

Global tendensiyalar va shiddatli raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta'lim muassasalarida cheklangan resurslardan foydalanish samaradorligini tubdan oshirish obbyektiv zaruriyatga aylandi. Faqatgina an'anaviy ma'muriy boshqaruv uslublariga hamda davriy statistik hisobotlarga tayanuvchi tizimlar bugungi kunning dinamik o'zgarishlariga va mehnat bozori talablariga tezkor moslashish imkonini bermayapti. Shu sababli, universitetlarni uzoq muddatli maqsadli rivojlantirish dasturlarini ilmiy asoslangan indikatorlar va zamonaviy tahliliy vositalar yordamida monitoring qilib borish eng dolzarb masalalardan biridir.

Oliy ta'lim muassasalarining (OTM) strategik taraqqiyoti shunchaki talabalar kontingentining miqdoriy o'sishi yoki moddiy-texnik bazaning kengayishi bilan o'lchanmaydi. Haqiqiy sifat o'zgarishi universitetning ta'lim, fan, moliya, inson kapitali va raqamli infratuzilmasining o'zaro mutanosib hamda tizimli yuksalishini qamrab oladi. Biroq, amaliyotda ushbu tarqoq elementlarni yagona boshqaruv mantiqiga birlashtiruvchi va muassasaning real holatini aks ettiruvchi yaxlit baholash instrumentining mavjud emasligi strategik qarorlarning samarasizligiga sabab bo'lmoqda.

Iqtisodiy adabiyotlarda tashkilotlar faoliyatini baholash tizimlari bo'yicha keng qamrovli uslubiy yondashuvlar mavjud. Xususan, R. Kaplan va D. Nortonning muvozanatlashgan ko'rsatkichlar tizimi (Balanced Scorecard) hamda EFQM mukammallik modeli turli sohalarda muvaffaqiyatli qo'llanib kelinmoqda. Shunga qaramay, mazkur klassik modellarni rivojlanayotgan davlatlar oliy ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlariga, xususan, raqamli interoperabellik va institutsional avtonomiya sharoitlariga moslashtirish masalalari yetarlicha tadqiq etilmagan. Akademik izlanishlarda ko'pincha ta'lim sifati va ilmiy mahsuldorlik bir-biridan uzilgan holda, alohida-alohida baholanmoqda, bu esa boshqaruvda tizimli yondashuv tamoyillarining buzilishiga olib keladi.

Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi — OTMlarning strategik rivojlanish salohiyatini kompleks va ko'p qatlamli baholash imkonini beruvchi ko'p mezonli matematik-metodologik model hamda yagona Tizimli Rivojlanish Integral Indeksi (TSRI) tizimini ishlab chiqish, ushbu instrument orqali universitet boshqaruv mexanizmini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar taqdim etishdan iborat.

Tadqiqotda shakllantirilgan TSRI modeli oliy ta'lim muassasalarini an'anaviy baholash usullaridan o'zining konseptual jihatlari bilan tubdan farq qiladi. Ilgari subyektlar faqatgina xalqaro reyting ko'rsatkichlarini (masalan, QS yoki THE) mexanik ravishda oshirishga intilgan bo'lsa, ushbu qatlamli model universitetning ichki resurs salohiyati va raqamli yetuklik darajasini birgalikda diagnostika qiladi. Ilmiy manbalarda asoslanganidek, global reyting indikatorlariga haddan tashqari tor doirada yo'naltirilgan boshqaruv universitetlarning hududiy va ijtimoiy vazifalarini ikkinchi darajaga tushirib qo'yishi mumkin.

TSRI modeli ushbu cheklovni bartaraf etish maqsadida moliyaviy barqarorlik va tashqi hamkorlik bloklarini (ish beruvchilar bilan aloqalarni) modelning ajralmas qismi qilib belgiladi. Bu yondashuv universitetning uzoq muddatli iqtisodiy mustaqilligini ta'minlashga xizmat qiladi. B. Klarkning "tadbirkor universitet" (Entrepreneurial University) konsepsiyasiga muvofiq, zamonaviy OTMlar

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

faqatgina davlat byudjetiga tayanib qolmasdan, daromad manbalarini diversifikatsiya qilishi va innovatsion ishlanmalarni tijoratlashtirishi shart.

Shu bilan birga, modelga raqamlashtirish qatlamining (RY) kiritilishi HEMIS va LMS kabi tizimlarning shunchaki ma'lumotlar ombori emas, balki boshqaruvning analitik yadrosiga aylanishini asoslaydi. Ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv (data-driven management) qaror qabul qilish tezligini 1,5 baravarga oshirishi va resurslarni samarasiz sarflash xavfini kamaytirishi empirik tekshiruvlarda o'z isbotini topdi. Biroq, modelning yakuniy samaradorligi kiritilayotgan ma'lumotlar sifatiga va universitet xodimlarining raqamli savodxonlik darajasiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir.

Tadqiqot natijasida shakllantirilgan yakuniy xulosalar quyidagilardan iborat:

1. OTMlarni rivojlantirishni strategik boshqarish jarayoni tarqoq funksional bloklarni yagona matematik-analitik model asosida birlashtirishni taqozo etadi. Taklif etilgan TSRI integral indeksi ushbu yaxlitlikni ta'minlovchi universal instrument hisoblanadi.

2. Ekspert tahlillari va Ierarxiyalar tahlili usuli (AHP) natijalari ko'rsatganidek, ta'lim sifati va ilmiy faollik bilan bir qatorda, raqamli yetuklik qatlami (0.20 vazn koeffitsiyenti bilan) universitet strategiyasining muvaffaqiyatini belgilovchi eng asosiy omillardan biridir.

3. Universitet boshqaruv mexanizmiga 3 ta nazorat nuqtasiga (N1, N2, N3) ega bo'lgan tashkiliy-iqtisodiy modelni joriy etish ma'lumotlarning ishonchliligini tahlil qilish va resurslar taqsimotini maqsadli optimallashtirish imkonini beradi.

4. 2026–2030-yillarga mo'ljallangan ssenariyli prognozlar raqamli transformatsiyani jadal amalga oshirish (optimistik variant) hisobiga oliy ta'lim muassasalarining boshqaruv samaradorligi ko'rsatkichlarini sezilarli darajada (o'rtacha 35-40 foizgacha) oshirish mumkinligini ko'rsatdi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Valero, A., & Van Reenen, J. (2019). The economic impact of universities: Evidence from across the globe. Economics of Education Review, 68, 53-67.
2. Barney, J. B. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. Journal of Management, 17(1), 99-120.
3. Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1992). The Balanced Scorecard - Measures that Drive Performance. Harvard Business Review, 70(1), 71-79.
4. Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. Strategic Management Journal, 18(7), 509-533.
5. North, D. C. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press.
6. Hazelkorn, E. (2015). Rankings and the Reshaping of Higher Education: The Battle for World-Class Excellence. Palgrave Macmillan.
7. Clark, B. R. (1998). Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation. Pergamon Press.
8. G'ulomov, S. S. (2020). Raqamli iqtisodiyotda innovatsion menejment. Toshkent: Fan va texnologiyalar.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.